

ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ, ЗАПИСАНІ З ГОЛОСУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ. УМОВИ ТА РІВЕНЬ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦИХ ТЕКСТІВ В СУЧАСНИХ ЗАПИСАХ

WEDDING SONGS RECORDED FROM THE VOICE OF LESYA UKRAINKA. CONDITIONS AND LEVEL OF PRESERVATION OF THESE TEXTS IN MODERN RECORDS

Потрапелюк В.А.,

orcid.org/0000-0002-2396-2048

аспірант кафедри української літератури

Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті здійснено порівняльний моніторинг весільних пісень, які К. Квітка записав від Лесі Українки, з тими, які в сучасних записах зберігаються в архіві Інституту культурної антропології.

У збірнику «Народні мелодії. З голосу Лесі Українки записав і упорядкував Климент Квітка» (1917), весільні пісні становлять 31 текст. У сучасних записах збережено лише 13 відповідників сторічного репертуару. Серед проаналізованого матеріалу збірника було виявлено 18 варіантів, які схожі за формою та змістом до сучасних аналогів весільних пісень, які зберігаються в фонді етнографічного центру. Дослідження показало й майже повну збереженість на час запису (переважно 80-і роки ХХ ст.) діалектних форм, які фіксувала Лесья Українка. Різницю зберегли й тексти, записані на Волині та Західному Поліссі. Волинські ближчі до літературної мови, західнополіські, як і в період запису Лесею Українкою, тяжіють до діалектних форм.

Дослідження показує стійкість репертуару текстів упродовж століття, виявляє кореляцію між географічним ареалом їх поширення та варіативності звучання одних і тих же текстів. Цьому сприяла актуалізація текстів унаслідок перманентної їх передачі з покоління в покоління. Пісенний масив, який зафіксувала Лесья Українка – предмет комплексних дискусій, наукових студій. Особливе місце фольклорних записів становлять весільні пісні. Репертуар цих текстів зберігся крізь десятки років, з локальною варіантністю зі специфічними мовленнєвими особливостями. Регулярна активізація пісень різними поколіннями респондентів сприяла тенденції збереженості фольклорного матеріалу. Це дослідження унікальне, адже й досі не існує подібних розвідок у вітчизняній фольклористиці.

У зв'язку з загальнонаціональною традицією українського весільного обряду збірник «Народні мелодії з голосу Лесі Українки записав і упорядкував Климент Квітка» може стати в нагоді для вивчення стану збереження весільно-пісенного репертуару інших регіонів.

Ключові слова: весілля, фольклор, традиція, обрядовість, пісня, тональність, діалект, Волинь, Західне Полісся, тенденція.

The article comparatively monitors wedding songs recorded by K. Kvitka from Lesya Ukrainka with those stored in modern records in the archives of the Polissya-Volyn Ethnographic Center of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. In the collection "Folk melodies. From the voice of Lesya Ukrainka recorded and arranged by Kliment Kvitka" (1917), wedding songs are 31 lyrics. Only 13 equivalents of the century-old repertoire are preserved in modern records. Among the analyzed material of the collection, 18 variants were found, which are similar in form and content to modern analogues of wedding songs, which are stored in the fund of the ethnographic center. The study also showed almost complete preservation at the time of recording (mostly in the 1980s) of dialectal forms recorded by Lesya Ukrainka. The text recorded in Volyn and Western Polissya also kept the difference. Volyn is closer to the literary language, West Poles, as in the days of the first record, tend to dialectal forms.

The study shows the stability of the repertoire of texts over the centuries, reveals a correlation between the geographical area of their distribution and the variability of the sound of the same texts. This was facilitated by the actualization of texts as a result of their permanent transmission from generation to generation.

The song array recorded by Lesya Ukrainka is the subject of complex discussions and scientific studies. Wedding songs make a special place of folklore records. The repertoire of these texts has been preserved for decades, with local variance with specific speech features. Regular activation of songs by different generations of respondents contributed to the trend of preservation of folklore material. This study is unique, because there are still no such investigations in domestic folklore.

Due to the national tradition of the Ukrainian wedding ceremony, the collection "Folk melodies from the voice of Lesya Ukrainka recorded and arranged by Kliment Kvitka" may be useful for studying the state of preservation of the wedding song repertoire of other regions.

Key words: wedding, folklore, tradition, ritualism, song, tonality, dialect, Volyn, trend.

Постановка проблеми. Збереження вітчизняної фольклорної спадщини важлива проблема у наш час, адже процеси урбанізації введено усувають риси національної ідентичності в повсякденному житті українців, інтерес до тра-

дицій предків згасає, відходять носії фольклору, а з ними і кваліфіковані дослідники. Рівень збереженості пісенного масиву можна простежити на основі виявлення в сучасних записах фольклорних текстів, які зафіксували дослідники минулих

століть, в тому числі і Леся Українка. Хоч це й не було основною сферою діяльності письменниці, через свою любов до народної пісні, прищеплену матір'ю Оленою Пчілкою, вона залишила для наступних поколінь чималу фольклористичну спадщину. За відсутності рівнозначного зібрання з теренів Західного Полісся й Волині ці записи сьогодні слугують мало не єдиним джерелом для вивчення пісенної традиції цього краю в столітній перспективі. Ще однією особливістю зібраних Лесею Українкою пісень можна вважати фіксацію в них місцевих говіркових особливостей, які були проігноровані наступними поколіннями збирачів усної народної творчості в радянський період. У такому ракурсі весільний фольклор має особливе значення, адже він відображає ще й основні обрядові дії, багато з яких відійшли в минуле.

Аналогічних досліджень динаміки фольклорної традиції зазначеної місцевості на сьогодні не існує. Причина тривіальна – не існує й двох аналогічних зібрань весільних пісень, записаних у столітньому інтервалі. Тому наше дослідження стосується як кількісних змін, так і текстуальних.

Основне завдання цієї розвідки – простежити динаміку збереження весільного фольклору упродовж століття на основі зіставлення професійних записів, зроблених К. Квіткою з голосу Лесі Українки, та сучасних, які зберігаються у фондах Інституту культурної антропології в розділі «Архів Полісько-Волинського народознавчого центру». На сьогодні це найповніше джерело пісенного фольклору, зібраного на теренах історично-адміністративних повітів Звягельщини, Луччини, Ковельщини, де їх засвоїла Леся Українка. Також для нашого дослідження слугуватимуть тексти, які вміщено в комплексну працю: «Леся Українка. Повне академічне зібрання творів у 14 томах» (2021).

Наукова новизна. Стан збереження весільного фольклору, носієм якого була Леся Українка, ще не ставав предметом наукових студій. Частіше потрапляли на шпальти наукових розвідок зібрані нею купальські пісні та дитячі ігри, якими вона дебютувала у фольклористиці. Вони розглядалися під різними кутами зору, як із суто фольклористичного, так і лінгвістичного, діалектологічного і навіть педагогічного. Все це свідчення того, який дослідницький потенціал було закладено в них початково.

Виклад основного матеріалу. Ще з раннього дитинства Леся Українка виховувалася у висококультурному середовищі, де наука та мистецтво були пріоритетними складовими життя. В родині Косачів значну увагу приділяли фіксу-

ванню та збереженню фольклору. Вплив Олени Пчілки, М. Драгоманова, М. Лисенка, І. Франка та інших дослідників сформувало у юній особистості невичерпну любов до вивчення та примноження народнопоетичного матеріалу українського народу. За свого життя Леся Українка була визнана непересічним носієм фольклору, адже знала близько пів тисячі народних пісень; також була ініціатором багатьох фольклористичних експедицій на територію Волині, Гуцульщини та Слабожанщини.

За останні роки питання про характер зв'язків Лесі Українки з фольклором привертало увагу дослідників, про що свідчать розвідки П. Павлюченко, Н. Черкес, У. Луц-Пурій. Зазначимо публікацію Л. Семенюк «Українські народні балади в записах Лесі Українки і Климента Квітки та їх сучасні паралелі з Волині й Західного Полісся...» [4, с. 97], в якому досліджено проблему традиційності та новизни фольклорних текстів. Проте весільна обрядовість у поле зору цих дослідниць не потрапила. Тим часом весільний фольклор – один із найконсервативніших, а водночас і найживучіших жанрів, оскільки актуалізується доти, доки не зникає сама традиція. Тому порівняльне вивчення весільного фольклорного репертуару означає водночас і моніторинг самої обрядової традиції.

Місце проживання, місцеве населення справили неабиякий вплив на наукові шукання Лесі Українки. Локальні традиції та обрядовість вплинули на наукові починання письменниці. Ще з малих літ вона виявляла добре поставлений музичний слух та записувала не тільки тексти пісень, а й мелодії. Період перебування у с. Колодяжному та с. Скуліні Ковельського повіту був плідним на фольклорній ниві юної дослідниці: календарно-обрядові пісні, легенди, казки, мотиви яких у подальшому гармонійно використовувала у створенні поезії. Зв'язок із фольклором, притаманний більшості творів письменниці, не був чимось застиглим, а зазнавав постійної еволюції в напрямку «від стилізацій під фольклор у перших поетичних спробах до переосмислення традиційних сюжетів та образів, до глибокого проникнення у стиль і дух фольклору та творчого їх використання» [3, с. 58].

Як фольклорист Леся Українка дебютувала працею «Купала на Волині» (1891), в якій описала деякі оригінальні форми звичаєвого народного святкування Купала. 1903 року вийшов друком збірник «Дитячі гри, пісні, казки». Як писала сама Леся Українка: «Всі оці дитячі гри, співи та казки зібрані серед народу на Волині,

в Звягельському, Луцькому та Ковельському повітах; при записуванні задержана вимова, властива кожному з повітів. Матеріали сі, однак, не було записано від якоїсь одної людини з народу, вони збиралися довго в пам'яті моїй; мало не всі їх я знаю, як то кажуть, зроду, перейнявши їх ще дитиною від сільських дітей і від моєї родини, а матеріали з Ковельщини мені трапилось не раз перевірити на місці пізніше»[5, Т. 9, с. 214].

Леся Українка не розрізняє, де етнографічна Волинь, а де Західне Полісся, вдаючись до тогочасного адміністративно-територіального поділу. Із її сучасників мало хто вдавався до диференціації етнографічних регіонів, Волинь і Волинське Полісся у своїх працях на той час розмежовував тільки В. Камінський (праці «Этнографическое изучение Волини», «Свято Купала на Волинському Поліссі» та ін.)

У наступні роки Леся Українка стала авторкою ще декількох фольклористичних праць, які були створені після експедицій у Карпати та на Харківщину.

В силу життєвих обставин Леся Українка виступала не тільки реципієнткою фольклору, а й респонденткою: наспівувала колись почуті пісні М. Лисенкові та К. Квітці. «Я взагалі не турбувався про точність, оскільки знав (Леся Українка сама про це засвідчувала), що селянки з Волині загалом співають на більш низькому звуковисотному рівні. За деякими даними, Лисенко при запису теж вибирав тональність на свій розсуд; до того ж при виданні шкільного збірника він міг викладати наспіви не в тих тональностях, в яких записував», – згадував К. Квітка [5, Т. 9, с. 752].

«Народні мелодії. З голосу Лесі Українки», які впорядкував і видав К. Квітка 1917 року, – не лише найоб'ємніше зібрання фольклорних текстів (225 пісень), які зберігала у своїй пам'яті Леся Українка. Цей збірник унікальний і тим, що в ньому репрезентовано 18 тематичних груп, серед яких значну частину становлять весільні пісні (31 текст). «Сі пісні переймала Леся Українка найбільше від люду свого рідного і коханого волинського краю в дитячі літа і в ранній молодості, – писав К. Квітка. – Деякі з них Леся знала від своєї матері. Олена Пчілка з любов'ю переносила в родинне життя кращі мелодії, які находила в народі. Деякі тексти записала Леся і її брат Михайло Косач коло 1890 року безпосередньо від волинських селянок і селян, але більшу часть Леся держала в пам'яті ввесь свій вік і продиктувала мені в кінці мая і початку червня 1913 року в Кутаїсі» [5, Т. 9, с. 291].

Весільні пісні – це ще й цінний етнографічний матеріал. У них оспівується зміст давніх обрядів, іноді вже забутих, що дає підстави для цілісної реконструкції загальної картини їхнього регіонального варіанту.

На сьогодні єдиним джерелом для порівняльного вивчення цієї сторічної традиції в повному обсязі можуть слугувати архівні матеріали Інституту культурної антропології в м. Луцьку.

Полісько-Волинський народознавчий центр Інституту народознавства НАН України (з 2005 р. функціонує незалежно як Інститут культурної антропології) в часи своєї найпліднішої діяльності акумулював у своїх фондах близько півтори тисячі одиниць збереження комплексних описів фольклору, здійснених здебільшого студентами Волинського державного університету імені Лесі Українки під орудою його директора Віктора Давидюка. Серед них чимало й весільного фольклору. Найцільніші зразки весільних обрядів із Західного Полісся були опубліковані у 8-му випуску «Фольклористичних зошитів» (2005 р). Тексти волинських весільних обрядів, у т. ч. й пісень тут не представлені. Чи не єдиним джерелом для такого порівняння могло б слугувати видання «Волинь у піснях» (1969). Однак упорядник І. Федько в розділі «Традиційне весілля на Волині» скомпілював поліський та волинський обряд, а самі тексти піддав літературній обробці, позбавивши їх фонетичних діалектизмів.

Пісні з архіву Полісько-Волинського народознавчого центру, зібрані під час польових експедицій, дуже важливі для сучасних досліджень, адже через призму недавніх записів від старожилів, спостерігаємо темпи збереження тексту, які свого часу фіксувала Леся Українка. Тексти пісень майже незмінні, що вказує на добру збереженість, сталисть передачі фольклорного матеріалу через покоління.

Загалом в архіві Полісько-Волинського народознавчого центру ми знаходимо лише 13 текстів весільних пісень, які свого часу записав К. Квітка від Лесі Українки: «Було літо, було літо та й стала зима» (2 версії), «Летять галочки у три радочки» (2 версії), «Не наступай, Литво», «Ой летіли гусойки через сад» (2 версії), «Січена калинойка, січена» (3 версії), «Ой на морі та на камені», «Ідуть дружечки у три радочки», «Ой свату ж наш, свату».

Цікаво, що варіанти присутні вже й у збірнику К. Квітки: *Летять галочки у три радочки, зозуля поперед.* (2) *Усі галочки по дубах сіли, зозуля – на калині. Усі галочки защебетали, зозуля закувала.* (2) – *Ой чого куєш, чого жалуєш, сивая зозуленько? Ой чи жаль тобі теї калини,*

що стоїть при долині? (2) – Ой не жаль мені теї калини, що стоїть при долині. Тільки жаль мені та куваннячка, раннього вставаннячка. (2) (К. Квітка, Миропілля, 1917 р. [5, Т. 9, с. 344]. У примітках К. Квітки зазначено, що ця пісня співається після «суперечки» молодого з братом молоді, коли молодий заходить у хату. Цей обряд відбувається в перший день весілля, і важливим є те, яким чином молодий займає місце біля молоді: чи то способом насильного захвату, чи то шляхом його викупу, чи внаслідок продажу братом коси молоді.

Подібну версію знаходимо і в архіві Полісько-Волинського народознавчого центру: *Летіли галочки у чотири радочки, зозуля попереду. А всі галочки по лугах сіли. Зозуля на калині* (с. Невір, Любешівський район, 1987 р.).

Окрім схожості структури та наповненості пісень, у вищезгаданих текстах збережено фонетичну особливість говірки, а саме ствердіння вібранта [p'] у словах «радочки».

Не дуже відрізняються, незважаючи на різницю місця та часу записів, тексти про наступ Литви, яка хоче забрати дівчину. *Не наступай, Литво, Буде з нами битва, Будем бити, воювати Та Марисі не давати* (К. Квітка, Миропілля, 1917 р.); [5, Т. 9, с. 780]. *Наїхала Литва, буде між нами битва. Будемо воювати, Молодої не давати* (с. Лісово, Маневецького району, 1989 р.). Цю пісню співають, коли відбувається суперечка («битва») між родом молодого і родиною молоді. Молодого не пускають до хати та вимагають викуп. Тексти зафіксовані у населених пунктах Волині та Західного Полісся.

В. Давидюк у своїй статті «Битва народів у весільних пересварках західних поліщуків: історична основа одного драматичного мотиву» розглядає цілий сюжет такого протистояння, зафіксований на Ратенщині в плані дихотомії: патронім – етнонім поняття «Литва», тобто Литва як держава чи литва, тобто литвини, білоруси. На основі найбільшого поширення та розвитку пісенної колізії на Ратенщині вчений віддає перевагу відображенню протистояння між Литвою, яка поступово просувалась на східному напрямку, та Волинською землею [1, с. 98]. Записи, зроблені в кінці 80-х років ХХ ст. відображають консервацію цієї тенденції до наших днів. Слова пісні: «*Ми люди не з Литви, не хочемо бити, ми ваші сусіди, ми були тут завжди*» за межі Ратенщини не поширилися. І. Денисюк фіксує їх у с. Тур цього району [2, с. 156], а текст, наспіваний Лесею Українкою, відомий і на Середньому Поліссі, зокрема Житомирщині.

До наших днів дійшла й наспівана Лесею Українкою пісня: «*Січена каліночка, січена. А вже наша Марися звінчана, Червонії чобітоньки на нозі, Що купив Іванко в дорозі*» (К. Квітка, Колодяжне, Ковельського повіту, 1917 р.), [5, Т. 9, с. 779]. Сучасний її варіант: *Ой січена каліночка, Січена, січена, А вже наша Галочка Звінчана, звінчана* (Ратнівщина, 1989 р.). Пісню співають дівчата, йдучи з церкви після вінчання, у тексті сучасного варіанту помітна заміна ритму на швидший, тобто мажорніший.

Леся Українка чуттєво відображає місцеву говірку, де виразно передаються особливості північно-західного наріччя, а саме використання іменникового демінутивного суфіксу –ойк (*каліночка, водойка, гусойка*). Із часу засвоєння Лесею Українкою збереглися в весільних піснях, зафіксованих учасниками польових експедицій, діалектні елементи: *сивая, теї, йа, сей, посад, червонії, гусойки, сванечки, голубоньки, хтіти, огонь, тута, годинойка, їдно, малейка* та ін.: «*Ой летіли гусойки через сад, йа кликали Марисю на посад*» (с. Колодяжне, Ковельський повіт, 1917 р.).

Особливості місцевих говірок у текстах Лесі Українки відбиті переважно у лексиці, що притаманно й іншим записам. Та мало хто надавав такого значення фіксації фонетичних і граматичних особливостей західнополіської говірки. Леся Українка розуміла важливість збереження мовних особливостей місцевого населення. Через систематичність вживання діалектних форм забезпечується ідентифікація тексту за регіональною й етнографічною приналежністю, що вказує на місцеву особливість.

Істотно відрізняються в мовному плані тексти, почуті Лесею Українкою на Волині, з одного боку, та на заході Полісся, з іншого.

Суто по-волинськи звучить текст: «*Було літо, було літо та й стала зима... Насіяла чорнобривців – тепера нема. А вже ж мої чорнобривці процвітають, а вже ж мою русу косу розплітають. – Чи ж я тобі, моя доню, не казала, чи твоєму та серденьку не сприяла: ой не ходи та до броду рано по воду та не слухай голубоньків, де два загудуть. Та не слухай голубоньків, де два загудуть, та не бери подарочків, що дарма дають. Тебе ж ті подарочки з розуму зведуть, од матінки до свекрухи приведуть*» (К. Квітка, Миропілля, 1917 р.); [5, Т. 9, с. 358]. Де поділися демінутивні суфікси **ойк**, тверде **и** замість **і**. Натомість виразне **та**, там де на Поліссі **да**, суто волинське **тепера**, де на Поліссі **тепер**.

Через понад 100 років олітературилося не лише **тепера**, а й зник цілий куплет пісні, пере-

творивши її з діалогу між дочкою й матір'ю на монолог дочки.

Було літо, було літо та й стала зима. Насіяла чорнобривців та вже їх нема. А вже мої чорнобривці розцвітаються, А вже моя коса руса розплітається. Ой стань, матінко, на стілець та дістань з полиці гребінець, Розчесати русу косу під вінець (с. Гать, Луцького р-ну 1990 р.).

У наведених версіях майже ідентичний єдинопочаток, мотив пісень тотожний – прощання з дівочтвом. Традиційно текст згаданих пісень виконується дружками під час розплітання коси нареченої. Особливістю цих текстів є збереження образу матері, яка виступає учасницею обряду розплітання коси або застерігає дочку від підступних «голубоньків» – вочевидь, хлопців.

Напівполіське звучання має текст: *«Ой свату ж наш, свату, Ой свату ж наш, свату, Та пусти ж нас у хату, А ми тобі не докучимо Тільки шати пересушимо! А в нас такі шати, Щоб Марисю взяти!»* (К. Квітка, Миропілля, 1917 р.) (Українка Леся 2021: 780), але на Волині вона набуває й специфічних волинських говіркових рис. Поряд із поліським свату легко вживається свата.

Проте знаходження інваріанта пісні саме на Поліссі виявляє її продовження: *«Ой свату наш, свату, Пусти нас у хату. В нас короткі свитки – Поморозим литки»* (Ратенщина, 1987 р.).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Упродовж століття весільнопісенний репер-

туар Волині та Західного Полісся значно збіднів (майже утрое). Проте проаналізовані тексти пісень, які свого часу фіксувала Леся Українка, та тексти з архіву Інституту культурної антропології майже ідентичні як щодо форми, так і в ідейно-смысловому вираженні. «Живучість» репертуару пісень, які століття тому були записані з голосу Лесі Українки, свідчить про постійну активізацію текстів багатьма поколіннями, завдяки чому вони збереглися до наших днів. Тексти з Волині записані майже літературною мовою, на Поліссі – говіркою. Важко переоцінити внесок, який зробила Леся Українка в українську фольклористику не тільки як збирач, але й як репрезент народних пісень.

Географічний ареал поширення весільних пісень, записаних з голосу Лесі Українки та з архіву Інституту культурної антропології, охоплює майже всю сучасну територію Волинської та частину Житомирської областей. Розгалуженість текстів указує на спільну, питому для всіх основу, а водночас – розмаїття регіональних (локальних) варіантів. Текст пісень з плином часу та в міру переходу від респондента до респондента набував варіантності, однак це не впливало на мотив та ідею пісні.

У перспективі потрібно комплексно розглянути збереженість текстів весільних пісень, записаних свого часу з голосу Лесі Українки, і в сусідніх областях, оскільки традиція українського весілля становить загальнонаціональну цілісність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Давидюк, В. (2018) «Битва народів» у весільних пересварках західних поліщуків: історична основа одного драматичного мотиву. Брестчина и соседи : сборник научных трудов, 98–104.
2. Денисюк І. (2004). Пісні з-над берегів Турського озера.
3. Погребенник В. (1981). Поетична творчість Лесі Українки і фольклор.
4. Семенюк Л. (2005). Українські народні балади в записах Лесі Українки і Климента Квітки та їх сучасні паралелі з Волині й Західного Полісся: до проблеми традиційності й новочасних змін у фольклорі.
5. Українка, Леся (2021). Повне академічне зібрання творів у 14т.